

Ög 181. Ledbergs kyrka.⁵

Pl. 100, 101.⁶

Litteratur: N1945. L. Wiede, Brev till B. E. Hildebrand, ^{23/11} 1850 (ATA); R. Dybeck, Reseberättelse 1859 (ATA), dens. Reseberättelse 1861 (ATA), tryckt i Antikvarisk Tidskrift för Sverige I (1864), s. 184; Anton Ridderstad, Östergötlands historia I (1914), s. 83–85; J. Brøndum-Nielsen, Runestenen i Görlev, i Fra Holbæk Amt (1923), s. 42–44; H. Brix, Studier i nordisk runemagi : runemester-kunsten, Upplandske runestene, Rökstenen, nogle nordiske runetekster. (1928); Erik Moltke, Bidrag til Tolkningen af Görlev-Stenen, i Acta philologica Scandinavica IV (1929), s. 172–185, dens., Runetroldom, i Nordisk tidskrift 10 (1934), s. 429–432, dens., i Danmarks runeindskrifter, Text, sp. 812–815; Östgöta-Correspondenten ^{21/6} 1930; Haakon Shtelig, i kapitlet Billedfremstillinger i jernalderens kunst (Nordisk kultur XXVII) (1931), s. 216; Lis Jacobsen, Vikingetidens »historiske» danske Runeindskrifter, i Scandia V (1932), s. 139–142; A. Nordén i Norrköpings Tidningar ^{30/4} 1932, dens. i skrivelse till Riksantikvarien ^{6/10} 1945 med förslag om stenens förflyttning till kyrkans sydsida, dnr 4207/45 (ATA), dens., skrivelse till Riksantikvarien ^{8/6} 1946 (ATA), dens., skrivelse till Riksantikvarien ^{3/3} 1947, dnr 1352/47 (ATA); Östgöta-Correspondenten ^{4/5} 1932; Otto von Friesen, Runorna (Nordisk kultur VI) (1933), s. 108, 122.

Avbildningar: E. Brate, Foton (ATA); Foton hos A. Ridderstad i a.a.; E. Erics, Foto (ATA); Fotografier av Erik Moltke, tagna 1930 vid stenens omkulltagande för undersökning, finnes i Nationalmuseum i Köpenhamn samt kopior i ATA;⁷ Foton A. Nordén 1945 (ATA och Stiftsbiblioteket i Linköping).

Den praktfullast bildsmyckade runstenen i Östergötland var länge ofullständigt känd, då den alltifrån sitt första bekantgörande på 1600-talet och fram till 1852 låg med blott ena sidan synlig, först i den gamla sakristians mur och därefter i bogårdsmuren.⁸ På riksantikvariens föranstaltande restes stenen sistnämnda år längst ut i nordöstra hörnet av kyrkogården, en olyckligt vald plats, eftersom stenen i denna av trädskronor skuggade, undanskymda del av kyrkogårdens nordsida ej så lätt faller i ögonen och dessutom genom lövkronornas avsondring överdrages av en lav-vegetation, som snabbt täcker igen den rika och mycket intressanta dekoren på tre av stenens sidor. Det hade varit lämpligare att placera stenen på sydsidan av kyrkan, i fritt läge på en gräsmatta, där stenens skulptur varit lätt att studera, eftersom lav-vegetationen kunnat hållas tillbaka. Här skulle också stenens samhörighet med den ståtliga forntidsmiljön kring den närliggande Ledbergskulle, landskapets mäktigaste gravhög, bättre kunnat framhävas.⁹

Inskrift:¹⁰

bisi : sati : stin : þ-sj : iftir : þurkut : uiþuapi : faþur : sin : uk : þu : kuna : bapi : þmk : iii : sss : ttt : iii
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65
 : III :
 70

»Bise satte denna sten¹¹ efter Torgöt uiþuapi, sin fader, och Gunne, de båda. þmk :¹² iii : sss : ttt : iii :
 III :»

Till läsningen: Inledningspartiet **bisi : sati : st** läses av alla lika. **b**-runans nedre bygel är dock nästan helt borta. Den därpå följande runan läser Brate tveksamt som ett **i** eller **n**, varför hela ordet blir **sti** resp. **stn**, 'sten'. Moltke läser **stin**. För min egen del har jag läst ordet som **stin** och har antecknat: »de tre första runorna bra huggna, den sista har kommit för nära inpå sin föregångare och tycks från början ha varit mycket svagt huggen, mittpartiet är helt söndervittrat, men möjligen finnas rester kvar t.v. av ett snedstreck till en **n**-runa.» För det följande ordet har Brate tvekat mellan **þoso** (på fotot, ej omnämmt i texten), **þosi** och **þosa**, Moltke åter har fyllt i det som **þasi**. Ytan är här mycket skrovlig, och för min egen del räknar jag med möjligheterna **þisi**, **þosi** eller rent av en slutruna **a**, med bistav blott t.v.

⁵ I Nordéns manus saknas beskrivningen av Ög 181, se noteringen »Ög 181 ej färdig» på omslaget till buntan med manussidor för häradet. Texten medtagen här är huvudsakligen hämtad från en äldre version av manuset (ej kommenterad av Wessén eller Jansson) daterad 1945 (ATA dnr 4207/45).

⁶ Nordén har reserverat planscher 100 och 101 för tre foton av Ög 181. I manusets planschdel anges för bägge planscher »nya bilder 1947». Några sådana är dock inte kända, se istället Nordéns foton från 1945, fig. 195 och 198.

⁷ Om fotografierna, se fig. 199, skriver Moltke i ett brev till Nordén (^{26/10} 1933, i Stiftsbiblioteket i Linköping): »Jeg [...] må altså forlange, at De meddeler læserne, dels at jeg er utilfreds med fotografierne, dels at jeg er klar over, at skibet er forsynet med dragehoveder, ligesom også sejlet er trukket forkert op – alt fordi jeg på dette tidspunkt savnede tilstrækkelig øvelse og moderne hjælpemidler.»

⁸ Runstenen placerades i bogårdsmuren, mot kyrkoherdens önskan, efter uttagningen 1850, se Wiedes brev till B. E. Hildebrand (ATA, kopia finns i Östergötlands museum). I brevet finns också en avskrift av kyrkoherde A. Hagmans brev den ^{6/9} 1850 till domkapitlet om runstens nya plats.

⁹ I sin skrivelse till Riksantikvarien i mars 1947 återkommer Nordén till detta och skriver: »Den bekanta stenen vid Ledbergs kyrka måste, såsom jag utvecklat i ett par tidigare skrivelser, flyttas från sin nuvarande olyckliga placering och resas på den öppna gräsplanen framför kyrkans sydsida. Om en lämplig plats har jag resonerat med personer i kyrkorådet. Flyttningsattiralj torde kunna få lånas vid Odensfors kraftstation.» Sven B. F. Jansson skriver i marginalen inför Gillis Olsons renoveringsarbeten sommaren 1947: »Ej nödvändig åtgärd.»

¹⁰ Inskriften står i manuset efter textavsnittet med »Till läsningen», men har i utgåvan flyttats hit i enlighet med kommentarer för andra inskriftsbeskrivningar i manuset och i enlighet med utformningen av runinskriftsbeskrivningar i andra delar av Sveriges runinskrifter.

¹¹ Nordén skriver »satte stenen», i utgåvan ändrat till att bättre följa inskriftens formulering.

¹² Nordén saknar här **þmk** i sitt manus, men tar med dem under »Till läsningen».

Därpå följer **iftir** : **turkut**¹³ : och så ett ord, som är ytterst svårt skadat av vittring. Brate läste det 1888 som **uihrafrit** eller **uihrakit**, vid förnyat studium 1915 stannade han för den med många reservationer försedda läsningen **uinualit**. Moltke läser med säkerhet blott första och sista runan, **u** resp. **t**, att döma av hans fotografi av den ifyllda ristningssidan, enligt Lis Jacobsen i *Scandia* 1932, s. 140 noten läser han orden **uxxx:bit**. För egen del har jag vid undersökning 8-9/7 1945 antecknat: »u,

Fig. 195. Ög 181. Ledbergs kyrka. Fram- resp. baksida. Foto Nordén 1945 (Nordéns arkiv, Stifts- biblioteket i Linköping).

¹³ Notera att Nordén här anger **turkut**, men i själva inskriften ovan ges läsningen **purkut**. Figur 195 har läsningen **turkut**.

Fig. 196. Ög 181. Ledbergs kyrka. Smal- och baksidan. Foto Nordén 1945 (Nordéns arkiv, Stiftsbiblioteket i Linköping).

säkert. **i**, staven rätt djup, runan otvivelaktig. Därpå **t?** eller möjligen **m**. Det synes spår av två bistavar till ett **t**, detta alternativ är det bättre av de två. Nästa runa är nog säkert ett **u**, och därefter kommer ett tydligt **a**. Så följer en trasighet, som eventuellt kunde dölja ett kolon. Efter trasigheten kommer en runa, vars hst står klar men till vilken man tycker sig kunna skymta två bygelaktiga bihang t.h., ett yttre och ett inre. Antingen man väljer det ena eller det andra som det avsiktligt ristade, får man fram en **p**-runa. Den yttre är den djupare, men ifyller man denna, får **p**-runan en annan typ än annorstädes i ristningen. Kanske är det därför den inre ehuru svagare bygeln, som är den avsedda — om nu ristaren verkligen här avsett en **p**-runa. — Den följande runan kan blott vara ett **i**. Hela ordet alltså **uituapi**.» Det som Brate och Moltke uppfattat som ordets slutruna, **t**, tar jag som hst för första runan i följande ord, **f**, tecknad bredare än vad Brate—Moltke tänka sig.¹⁴

Hur Brate sedan ifyller radens slutparti, framgår icke av hans otydliga foto, men i texten har han **fap̃ur**. Moltke har **fap̃u(r)**, men om också starkt förkrympt, låter nog r'et återfinna sig.

Baksidans text läser jag med Erik Moltke: **: sin : uk : pu : kuna : bapi : pmk : iii : sss : ttt : iii : ll : .** Brates uppenbart förfelade läsning är **iii : sss : ts : iii : fli**.

Vad ristningens figurer beträffar, bär den övre krigaren på framsidan sköld, svärd och *spjut*, ej yxa, som hos Brate. Då stenen på Brates tid stod djupt nedsatt i jorden, voro de nedre partierna av bildframställningen ej synliga, så t.ex. var av den präktiga skeppsbilden endast en del av seglet synlig.

Tillnamnet är unikt;¹⁵ för den händelse det är rätt läst.

Efterleden framstår närmast som ordet fvn. *váði*, m., 'Skade, Ulykke, Vaade', i förleden kanske man kunde se antingen ett ord motsvarande isl. *vitt*, n., 'Trolldom smiddel', eller det till innebörden mångsyftande *vit*, n., vårt 'vett', med grundbetydelsen 'Besøgen, Opsøgen'. Liksom det

på likartat sätt bildade *skaði* vid sidan av sin abstrakta betydelse 'skada' även har den av ett nomen agentis, alltså 'skadegörare', är det kanske tänkbart, att *váði* kunnat avse 'den som framkallar olycka, fara'. Emellertid är läsningen av denna runföljd ytterligt osäker, och jag vill uppskjuta att ta någon slutlig ställning till frågan, vad ordet kan ha varit, tills jag nästa sommar haft tillfälle att ytterligare studera stenen.

Av samma anledning undviker jag att här uppta till behandling partiet **uk : pu : kuna : bapi** :, som ju synes erbjuda påtagliga grammatiska svårigheter.

Brate ser i **pu** pronominet i *netur*. plur. och uppfattar därför **kuna** som kvinnonamnet Gunna — isl. *pau* sammanfattar ju subjekt resp. objekt av olika kön: stenen vore alltså rest över en man och hans hustru. Emellertid lämnar Brate okommenterat, att **kuna** då uppenbarligen måste anses stå i nominativ, medan satsställningen kräver oblik form, fsv. *Gunnu*. Hur en nominativ här skall förklaras, ser jag emellertid ej. Det utpräglat maskulina innehållet i stenens bildutsmycknad gör det också svårt att tro, att stenen skulle vara rest över annat än män. Med andra ord: såväl språkliga som reala skäl tala för, att det är mansnamnet fsv. *Gunni*, som i böjd form uppträder i inskriften. Om det framförstående **pu** är ett pronomen, bör det väl uppfattas som en onöjaktig skrivning för *pa*, ackusativformen av *þeir*.

I sin behandling av Billedfremstillinger i jernalderens kunst hävdar Haakon Shetelig, att figurerna på Ledbergsstenen tillhöra den från monumenten på ön Man och Northumberland särskilt kända motivkretsen med Ragnarökssagans ämnen. »Den ene av krigerne angripes av et dyr, som biter ham om foten nedenfra, visstnok samme motiv vi før har bestemt som en scene fra Ragnarokk.» Erik

Fig. 197. Ög 181. Ledbergs kyrka. Smal- och baksidan. Foto E. Brate (ATA).

¹⁴ Den sista meningen är tillskriven för hand. På kopian i Östergötlands museum lyder senare delen av meningen: »tar jag som hst i första runan i följande ord, **f**, tecknad bredare än vad Brate och Moltke tänkt sig.»

¹⁵ Ursprungligen hade Nordén skrivit »Tillnamnet 'vitvade' är unikt», men han strök senare »vitvade» och en del kommentarer i manuset. Texten borde dock ytterligare ha skrivits om då nu inte längre tillnamnet nämns i texten.

Moltke, som ägnat Ledbergsstenen ett ingående studium — han upptog 1930 det väldiga blocket och undersökte dess olika ristningsdelar, medan blocket i horisontellt läge vilade på marken — såg först i bilderna en illustration till den förbannelse, han fann i stenens (av honom först identifierade) trollformel men frångick sedermera denna uppfattning och anslöt sig till Sheteligs mening, att detaljen med 'Odins drab' tillhör Rangaröksmyten samt hävdade för egen del, att skeppsbilden återgår på föreställningen om Naglfar, dödsskeppet. För de övriga bilderna, yttrade han, »vover jeg ikke at indlade mig på yderligere forklaring, men opfatter alle billederne som hører de til Ragnarok-myten. At billederne skulde være af rent ornamental art og uden dybere (in casu apotropaisk) betydning anser jeg for udelukket». »Ledberg-stenens billedfremstilling er da sikkert med Shetelig at opfatte som scener fra guders og jætters sidste kamp; billedernes afskrækkende karakter — og dermed værnene betydning — er da nærliggende og letforståelig». Moltke [er](#)inrar i detta sammanhang om den ornamentala likheten mellan Ledbergsstenen och den skånska Tullstorpsstenen, vars skepp han tolkar som Naglfar, dödsskeppet — en tolkning som han sedan förallmänligar till att gälla runstenarnas talrika skeppsframställningar överhuvudtaget.

För egen del är jag emellertid icke övertygad om, att Ledbergsstenens bilder av fyra kämpar avser att ge något mer än en vision av de bortgångna män, till vars minne stenen är rest, såsom fallet är på t.ex. Sparlösa-, Möjebro- eller Skoklosterstenarna, för att välja några kända svenska exempel, med ryttnarbilder, för vilka anknytning till resp. stenars text faller sig naturligare än en anknytning till mytiska motiv. De ha varit krigare, dessa östgötska män, deras liv har förflutit på slagfälten hinsides haven — av dessa enkla fakta är motivvalet för orneringen bestämt, i samma ögonblick beställningen på ett minnesmärke över dem överlämnas till stenmästaren. Särskilt efter fyndet av Sparlösastenen och dess inknytning i det nyktra episka sammanhang, som den östgötska Kälvestenstexten uppenbarar, torde det bli svårt att vidhålla uppfattningen, att Ledbergsstenens bilder ha en apotropaisk uppgift och alltså inte skulle vara, vad man vid en oreflekterad betraktelse strax vill hålla dem för, nämligen helt rätt och slätt minnesbilder över de döda.

Djuren bli, med detta betraktelsesätt, en inom motivkretsen 'krig och krigare' fallande utfyllnad. De förefalla snarast tänkta som vargar, men även tolkningen lejon skulle väl kunna försvaras. Att på stenens baksida det övre djuret skulle bita mannen i foten, en omständighet på vilken Shetelig byggde sin parallellisering med Kirk Andreas-korset på Man, finns det enligt min mening intet som tyder på. Djuret biter icke alls, foten på mannen är helt uttritad, är alltså icke instucken i djurets käft, och djurets egendomligt tillbakakastade huvud följer endast mansfotens undre konturlinje.

Av uppenbar magisk syftning är däremot den avslutande trollformeln. Märkligt nog återfinnes den i oförändrad form på en dansk runsten, DR 239, [Gørlev Kirke](#) i Vestsjælland, som anträffades år 1921. Efter den i schablon-stil hållna inskriften »Tjodvé reste denna sten efter Odinkar» följer på denna sten i förtätad anhopning tre magiska kraftmedel, först futharken, vars dödningsbesvärjande egenskap är känd från t.ex. den gotländska Kylvergraven, därpå formeln »Njut kumlet väl!» och sist formeln **pmk iii sss ttt iii III**, varefter ristaren-magikern binder kraftverkan av sin besvärjelse genom anbringande av formeln »Jag satte runorna rätt», d.v.s. enligt de magiska reglerna. Redan vid denna runstens framkomst uppmärksammade Marius Kristensen¹⁶ likheten mellan dess formel och den av Brate (ehuru åskilligt bristfälligt) publicerade formeln på Ledbergsstenen, och vid den senare av Erik Moltke företagna grundliga undersökningen av Ledbergsstenen kunde identiteten fastslås. Märkligt nog finnes formeln belagd även på ett annat sätt, i det att den isländska Bose-sagan har en besvärjelse Ramsa den s.k. *Busle-bæn*, som i det väsentliga sammanfaller med Ledbergs-[Gørlev](#)-formeln, omständigheter som utförligt belystes av Erik Moltke i *Acta philologica Scandinavica* IV, s. 172 ff., i samband med [Gørlevs](#)-stenens publicering.

Ännu ett bidrag till denna formels belysning framkom år 1936 i och med fyndet av den urnordiska inskriften från Patergårdet vid Söderköping, Ög [269](#), se ovan sid. [163](#). Den formel, som runmästaren-magikern här använder, är byggd på kraftverkan av gruppvis sammanhållna i- och k-runor. Be-träffande innebörden i denna i-runemagi hänvisar jag till min framställning under Söderköpingsstenen. **pmk:istil**-formeln skall jag utförligare behandla i det arbete, jag förbereder om de östgötska runinskrifterna, t.v. hänvisar jag till Erik Moltkes ingående behandling av densamma i *Danmarks Runeindskrifter*, textdelen sp. 812—815.

¹⁷I sagan¹⁸ hotar Boses fostermoder, Busla, konung Ring med fruktansvärda förbannelser, om han icke gör henne till viljes. Den sista strofen i hennes besvärjelse lyder:

¹⁶ Tyvärr anger inte Nordén någon källa till denna uppgift. Se annars Johs. Brøndum-Nielsens uppsats i *Fra Holbæk Amt* från 1923, två år efter det att *Gørlevstenen* hittats.

¹⁷ Den följande texten är hämtad från en separat beskrivning av Ledbergsstenen i Nordéns arkiv på Stiftsbiblioteket i Linköping.

¹⁸ Herröds och Boses saga.

*Komi hér seggir sex,
seg þú mér nöfn þeirra
öll óbundin,
ek mun þér sýna:
getr þú ei ráðit,
svó at mér rétt þikki,
þá skulu þik hundar
í hel gnaga,
en sál þín
sökki í víti!*

Här skola komma sex män (:runor)
säg du mig deras namn,
alla lösta (ur trolldomen),
jag skall visa dig dem:
får du dem icke utredda,
så att det synes mig rätt,
då skola hundar
gnaga dig ihjäl,
och din själ
sjunke i helvetet!

Efter denna strof följer i handskrifterna (tre sådana äro bevarade) sex grupper av runor, vardera gruppen i sin tur innehållande sex runor. Den enda avvikelser från *Görlev-* och *Ledbergsstenarna* utöver detta sex-tal (stenarna har ju tre-tal) ligger i den inledande gruppens runföljd **roþkmu** mot stenarnas **þmk**. Med Lis Jakobsen (DR, I, sp. 814) vill jag emellertid förstå detta som en av sextalstvånget framkallad utvidgning av *Buslubøens* första grupp, icke som en omkastad och felskriven form av **fupark**-ordet (så enligt Erik Moltke), och jag finner det i likhet med Lis Jacobsen nödvändigt att sammanställa denna rungrupp **þmk**, ställd framför bokstavsföljden **istil**, med den i *Borgunds kyrka* i Norge inristade formeln **tistil mistil ok in þirkþi þistil**, i vilken man väl torde vara berättigad att inlägga en ursprunglig mening **þistil, mistil, kistil**, ord som man får fram genom att framför **istil** sätta resp. **þ, m** och **k**. Att formeln rör sig med de bägge från magin välkända örterna *tistel* och *mistel* är uppenbart och gör det frestande att även i formelns tredje ord söka ett örtnamn. Emellertid synes denna utväg stängd, att i ordet inlägga betydelsen 'liten kista, skrin (för förvaring av trolldomsörterna)' synes mig ej heller tilltalande, och kanske får man stanna vid att i ramsan blott se det den från magins språk välkända leken med ljud.

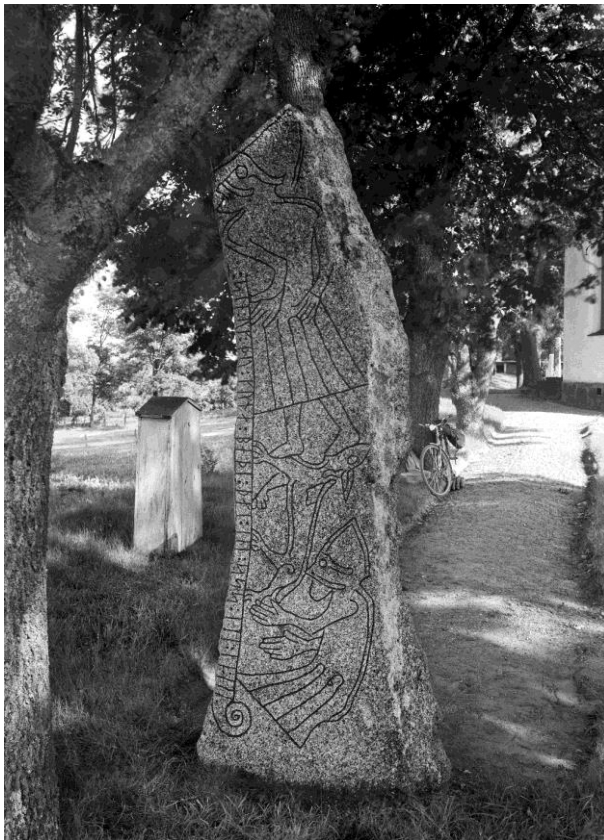

Fig. 198. Ög 181. Ledbergs kyrka. Baksidan. Foto Nordén 1945 (ATA).

Fig. 199. Ög 181. Ledbergs kyrka. Foto E. Moltke 1930 (Nordéns arkiv, Stiftsbiblioteket i Linköping).

Detta dokument ingår i en digital utgåva av Arthur Nordéns supplement till Erik Brates Östergötlands runinskrifter. Manuset avslutades 1947 och var tänkt att tryckas 1948. Utgåvan publiceras fritt tillgänglig på Internet.

Texten innehåller inte nyare litteraturreferenser än 1947 och tar ingen hänsyn till modern runforskning och måste därför användas med stora reservationer. Arbetet med utgåvan avslutades 2024-12-31.